

Persian Morphology Bibliometric (A glance into thematic Correlations)

1. Mahdiye Arvin*
2. Negar Davari Ardakani

1. Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University; Tehran, Iran
2. Associate Professor, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University; Tehran, Iran

Email: mahdiye.arvin@yahoo.com | Received: 25.04.2023 | Acceptance: 21.06.2023

*Journal of
Socio-political studies of Iran's
contemporary history*

eISSN: 2821-1294
<http://journalspsich.com>
Vol. 2, No 1, Pp: 221-247
Spring 2023

Original research article

How to Cite This Article:

Arvin, M., & Davari Ardakani, N. (2023). Persian Morphology Bibliometric (A glance into thematic Correlations), *spsich*, 2(1): 221-247.

© 2023 by the authors. License Iran-Mehr: The Institute for Social Study and Research, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Abstract

The present study examines the research status and scientific outputs of one of the sub-branches of Persian linguistics, namely Persian morpho-syntax. Persian morpho-syntax is a highly practical field, especially in the morpho-syntactic generation of the Persian language and in the lexicon selection of the Academy of Persian Language and Literature. This research seeks answers to the following questions: 1. What is the quantity of scientific outputs in the field of Persian morpho-syntax (in terms of articles, books, and theses) and what are the topics covered? 2. What are the research gaps in the field of Persian morpho-syntax? The findings indicated that the thematic inclination of theses is more towards morpho-syntactic studies in literature, word formation processes, and particularly compounding. The subject of articles, in order of frequency, leans towards compounding, affixes, and the general topic of word formation processes, while the books in this field are more focused on derivation (suffixes) and compounding. The correlation coefficient of thematic consistency between theses and articles showed a statistically significant moderate correlation. The topics of word formation processes and compounding have grown parallelly in both the theses and articles sections. In the topics

of word studies and monolingual studies, the structure of speech components, case studies in lexicology, comparative studies of Persian morpho-syntax, diachronic studies, and literary works, productivity, creativity, lexicon, derivation, inflection, spelling methods, morpho-syntax and language learning and acquisition, a research gap was observed.

Keywords: Persian Morpho-syntax, Informetrics, Thematic Correlation, Bookometrics, Bibliography.

کتاب‌سنجی حوزه ساختار زبانی فارسی (نگاهی به همبستگی‌های موضوعی)

مهديه آروين*^۱
نگار داوری اردکانی^۲

۱. عضو هیئت علمی، گروه ادبیات، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
۲. دانشیار، گروه ادبیات، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱ | پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۰۵ | ایمیل نویسنده مسئول: mahdiye.arvin@yahoo.com

فصلنامه علمی مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ معاصر ایران

شاپا (الکترونیکی): ۲۸۲۱-۱۲۹۴
<http://journalspsich.com>
دوره ۲ | شماره ۱ | صص ۲۴۷-۲۲۱
بهار ۱۴۰۲

نوع مقاله: پژوهشی

به این مقاله به شکل زیر استناد کنید:

درون متن:

(آروین و داوری اردکانی، ۱۴۰۲)

در فهرست منابع:

آروین، مهديه، و داوری اردکانی، نگار. (۱۴۰۲).
کتاب‌سنجی حوزه ساختار زبانی فارسی
(نگاهی به همبستگی‌های موضوعی). مطالعات
سیاسی-اجتماعی تاریخ معاصر ایران، ۲(۱):
۲۲۱-۲۴۷.

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی وضعیت پژوهشی و تولیدات علمی یکی از زیرشاخه‌های زبان‌شناسی فارسی یعنی ساختار زبانی فارسی می‌پردازد. ساختار زبانی فارسی حوزه‌ای بسیار کاربردی به‌ویژه در زیاسازی ساختار زبانی فارسی و از جمله در امر واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی است. این پژوهش در جستجوی پاسخ به این پرسش‌هاست: ۱. توزیع تولیدات علمی حوزه ساختار زبانی فارسی (در انواع مقاله، کتاب و پایان‌نامه) چه کمیتی دارد و در چه موضوعاتی است؟ ۲. خلاءهای پژوهشی حوزه ساختار زبانی فارسی کدامند؟ یافته‌ها نشان داد گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها بیشتر به سمت بررسی‌های ساختار زبانی در زمانی در آثار ادبی، فرایندهای واژه‌سازی و از جمله ترکیب بوده است. موضوع مقالات به ترتیب به ترکیب، وندها و موضوع کلی فرایندهای واژه‌سازی گرایش دارد در حالیکه کتاب‌های این حوزه بیشتر به موضوع اشتقاق (پسوندها) و ترکیب متمرکزند. ضریب همبستگی موضوعی پایان‌نامه‌ها و مقالات از نظر آماری، همبستگی متوسط معناداری را نشان داد. دو موضوع فرایندهای واژه‌سازی و ترکیب در هر دو بخش پایان‌نامه‌ها و مقالات

به طور موازی رشد کرده‌اند. در موضوعات مطالعات واژه و تکواژ، ساختمان اجزای کلام، مطالعه موردی واژه‌شناسی، بررسی‌های تطبیقی ساختواژه فارسی، بررسی‌های در زمانی و آثار ادبی، زایایی، خلاقیت، واژه‌بست، اشتقاق، تصریف، شیوه املاء و ساختواژه و آموزش و فراگیری زبان، خلا پژوهشی مشاهده شد.

کلیدواژه‌ها: ساخت‌واژه فارسی، اطلاع‌سنجی، همبستگی موضوعی، کتاب‌سنجی، کتاب‌شناسی.

مقدمه و بیان مسئله

توجه به روند توسعه یک علم در قالبی زنجیروار و مستدام به‌طوری‌که پژوهندگان بعدی بتوانند کار را از نقطه‌ای شروع کنند که پژوهندگان پیشین کار را بدانجا رسانده‌اند، بسیار اهمیت دارد. هر علمی و از جمله زبان‌شناسی برای پیشرفت و توسعه، نیاز به فراهم‌سازی بسترهای مناسب برای انجام پژوهش‌های اصیل و زنجیره‌ای دارد. پس ایجاد زیرساخت‌های مناسب برای اطلاع‌رسانی از وضعیت موجود هر رشته علمی برای پژوهشگران در پیشبرد علم، بسیار اهمیت دارد چرا که این نظام می‌تواند در انتخاب موضوع پژوهشی، جلوگیری از دوباره‌کاری و زمینه‌سازی برای کار کردن در جهت رفع خلأهای هر حوزه علمی و گام برداشتن در مسیر ارتقا آن مؤثر باشد.

در جهان امروز فزونی بی‌سابقه‌ای در تولید اطلاعات به وجود آمده است. زبان‌شناسی در ایران هم‌زمان با این رشد اطلاعاتی، رشد چشمگیری داشته است. با وجود این، مطالعات اطلاع‌سنجی دانشگاهی کافی برای ترسیم وضعیت این رشد صورت نگرفته است و مطمئناً نبود چنین مطالعاتی می‌تواند منجر به عدم رشد متوازن و لازم در هر رشته و در نتیجه رشد نامتوازن و نیز رکود حوزه‌های پژوهشی گردد. هم‌زمان با اهمیت فزاینده اطلاعات نگرانی‌هایی نیز پدید آمده است. متخصصان نگران کهنگی سریع دانسته‌ها و مهارت‌های خود هستند؛ و مهم‌تر اینکه باید بدانند چگونه از میان انبوهی از اطلاعات موجود، مناسب‌ترین‌ها را شناسایی و مصرف کنند؟ بنابراین، به نظر می‌رسد فقط فهرست کردن داشته‌ها کافی نیست؛ بلکه ارزیابی و سنجش نیز مهم است. بررسی وضعیت پژوهشی هر علم با بررسی و تحلیل تولیدات آن علم شامل کتاب، پایان‌نامه و مقاله میسر می‌شود؛ در واقع، مدیریت تولیدات علمی هر حوزه که همانا برون‌دادهای پژوهشی آن هستند می‌تواند به پیشرفت علم کمک کند. هدف این پژوهش بررسی وضعیت پژوهشی حوزه ساختواژه زبان فارسی با توجه به تولیدات علمی این حوزه اعم از کتاب، پایان‌نامه، مقاله در پنج دهه (از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳) است. با چنین پژوهشی می‌توان گرایش‌های موضوعی پژوهشگران را شناسایی و طبقه‌بندی کرد و پی برد که به چه موضوعاتی بیشتر و به چه موضوعاتی کمتر پرداخته شده است و با توجه به این دستاورد، پر کردن خلاها و گسترش کمی و کیفی حوزه ساختواژه فارسی را با برنامه‌ریزی پیش برد. ضمن اینکه برون‌داد این مقاله از انجام تحقیقات تکراری جلوگیری خواهد کرد و چشم‌انداز پژوهش‌های آتی این حوزه را روشن خواهد ساخت.

این پژوهش برای دسترسی به اهدافی که اعلام شد از مبنای نظری کتاب‌سنجی استفاده کرده است. در حقیقت امروزه از رایج‌ترین روش‌های ارزیابی فعالیت‌های علمی علم‌سنجی و کتاب‌سنجی هستند که بر پایه اطلاعات جمع‌آوری شده از اطلاعات کتاب‌شناسی‌ها عمل می‌کنند. کتاب‌سنجی،

اطلاع‌سنجی، علم‌سنجی، کتابخانه‌سنجی، وب‌سنجی و مانند آن همه از مقوله‌های سنجش‌اند و ابزارهایی برای تعیین کمیت تولیدات علمی در صحنه‌های رقابت ملی و جهانی هستند که با آن، مدیران وضعیت گذشته و حال را بررسی و برای آینده تصمیم‌گیری می‌نمایند (فدائی ۱۳۹۰: ۱۹۳-۱۹۱). به هر ترتیب، تمامی این موارد در دو وجه اشتراک قطعی دارند که اول کاربرد ریاضیات و آمار، و دوم موضوعیت اطلاعات در تمامی آنهاست.

باید توجه کنیم اطلاعاتی که در کتاب‌سنجی بررسی می‌شوند لزوماً فقط کتاب‌ها نیستند بلکه کتاب‌سنجی حوزه‌ای گسترده از ارزیابی‌ها را در برمی‌گیرد. سلطانی و راستین (۱۳۷۹) در دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی با استناد به پرپچارد، کتاب‌سنجی را کاربرد روهای ریاضی و آماری در بررسی چگونگی نشر و استفاده از کتاب، مقاله و سایر ابزارهای تبادل افکار انسانی تعریف می‌کنند. پاتر (۱۹۸۱) نیز کتاب‌سنجی را در حکم وسیله‌ای برای مطالعه و اندازه‌گیری تمام اشکال مدون، نویسندگان و الگوهای انتشاراتی آنها می‌داند (عبدالمجید، نوروزی ۱۳۷۸: ۲۹-۲۲). اصطلاحنامه کتابداری «کتاب‌سنجی» را چنین تعریف می‌کند: «کتاب‌سنجی مطالعه غیرمستقیم قواعد حاکم بر نظام مبادله افکار و اطلاعات علمی است». از مطالعات کتاب‌سنجی در انتخاب مواد، مطالعه الگوهای انتشاراتی، معرفی حوزه‌های علمی، کهنگی متون، معرفی نویسندگان پرتولید و مقالات پراستفاده و ارزیابی کیفیت مواد (مدون)، ویژگی‌های موضوعی متون، ارزیابی مجموعه، کتابشناسی‌ها، مطالعات تاریخی، و جامعه‌شناسی کاربردها استفاده می‌کنند (دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی ۱۳۸۱: ۱۳۸۵). به طور خلاصه، اندازه‌گیری ابعاد فیزیکی و محتوایی مدارک علمی را می‌توان کتاب‌سنجی دانست. یافتن سیر تحول موضوع‌ها در مدارک و تعریف محدودیت‌های موجود در قلمروهای موضوعی نیز از هدف‌های کتاب‌سنجی است (علیدوستی و همکاران ۱۳۸۶: ۵۴-۵۳).

در ابتدای تحلیل کتاب‌سنجی لازم است نوع داده‌هایی مشخص شود که باید مورد ارزیابی قرار بگیرد. در این پژوهش تولیدات علمی حوزه ساختواژه زبان فارسی شامل پایان‌نامه‌ها، کتاب‌ها و مقالات، داده‌های ما هستند. مرحله بعدی انجام یک جستجوی کتاب‌شناختی برای گردآوری مدارک نمونه برای مطالعه است. در این مبنای نظری از آنجایی که تحلیل به یک گزارش کتاب‌سنجی منتهی می‌شود، روش و بازه زمانی مورد مطالعه و پایگاه‌های اطلاعاتی مورد استفاده بسیار با اهمیت هستند. پس از تهیه داده‌ها می‌توان از آنها در تحلیل توصیفی، تولیدات علمی نویسندگان، بازدهی مجلات، همکاری‌های علمی، تحلیلی استنادی نویسندگان، و تحلیل استنادی مجله استفاده کرد.

به این ترتیب پرسش‌های اصلی پیش‌روی این پژوهش به این ترتیب است: ۱. توزیع و پراکندگی تولیدات علمی حوزه ساختواژه زبان فارسی چه کمیتی دارد؟ ۲. خلأهای پژوهشی حوزه ساختواژه زبان فارسی کدام‌اند؟ و پرسش‌های فرعی این پژوهش عبارتند از:

۱. گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها در حوزه ساختواژه زبان فارسی طی پنج دهه از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۴ چه بوده است؟ ۲. گرایش موضوعی مقالات در حوزه ساختواژه زبان فارسی در محدوده زمانی فوق‌الذکر چه بوده است؟ ۳. گرایش موضوعی کتاب‌ها در حوزه ساختواژه زبان فارسی در محدوده زمانی فوق‌الذکر چه بوده است؟ ۴. همبستگی موضوعی میان گرایش موضوعی مقالات و پایان‌نامه‌ها در حوزه ساختواژه زبان فارسی در محدوده زمانی فوق‌الذکر به چه میزان بوده است؟

پیشینه پژوهش

در پیشینه پژوهش ما ابتدا به مرور کتاب‌شناسی‌های موضوعی موجود در حوزه زبان‌شناسی می‌پردازیم چراکه در حوزه زبان‌شناسی، پژوهشی با دیدگاه کتاب‌سنجی انجام نشده است. بنابراین ما به مرور پیشینه کتاب‌شناسی‌های این حوزه پرداخته‌ایم که بی‌شک یکی از بزرگ‌ترین منابع ما برای آگاهی از آثار انجام‌شده در حوزه زبان‌شناسی، همین کتاب‌شناسی‌ها بوده‌اند. در حقیقت بر اساس تعریف دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، کتاب‌شناسی از منابع مرجع ردیف دوم است و به مجموعه اطلاعات کتاب‌شناختی (نام نویسنده، عنوان، مترجم، محل انتشار، ناشر، تاریخ انتشار، تعداد صفحات یا قیمت کتاب) آثار چاپی، غیرچاپی، و نسخه‌های خطی و گاه تحلیلی اطلاق می‌شود و با نظم خاصی به قصد استناد و ارائه اطلاعات تهیه می‌گردد. در ادامه مرور پیشینه در بخش دوم به بررسی آثار کتاب‌سنجی به طور کلی و همچنین در حوزه علوم انسانی پرداخته‌ایم.

مجموعه آثار کتاب‌شناختی بررسی شده در این مقاله عبارتند از کتاب‌شناسی‌های موضوعی فارسی^۱ (۱۳۴۶) زیر نظر ایرج افشار^۲ (در بازه زمانی ۱۳۴۲-۱۳۳۳)، کتاب‌شناسی ایران در ده جلد اثر ماهیار نوابی^۳ (۱۳۴۷) و کتاب‌شناسی زبان و خط اثر محمد گلبن^۴ (۱۳۵۶) که مشتمل بر مشخصات کتاب‌شناختی ۲۴۵۹ کتاب و مقاله فارسی پیرامون زبان و خط است. ۴۳ مورد از منابع اثر اخیر یعنی تقریباً ۱/۷۴ درصد به مبحث ساختواژه مربوط هستند.

۱. فهرست مطالب این اثر شامل کتاب‌های کلی و عمومی، فلسفه، ادیان، علوم اجتماعی، زبان‌شناسی و زبان‌آموزی، علوم خالص، علوم عملی، هنرهای زیبا، ادبیات، جغرافیا، سفرنامه، سرگذشت، کتاب‌های آسان برای کودکان، نوجوانان و جوانان می‌شود.

۲. فهرست مطالب این اثر شامل کتاب‌های کلی و عمومی، فلسفه، ادیان، علوم اجتماعی، زبان‌شناسی و زبان‌آموزی، علوم خالص، علوم عملی، هنرهای زیبا، ادبیات، جغرافیا، سفرنامه، سرگذشت، کتاب‌های آسان برای کودکان، نوجوانان و جوانان می‌شود.

۳. هر جلد این کتاب مربوط به حوزه‌ای خاص است و فقط جلد هفتم به زبان‌شناسی زبان‌های ایران باستان (مادی، اوستایی، فارسی باستان) زبان‌های ایرانی میانه، زبان‌های غیر ایرانی رایج در ایران، زبان‌های ایرانی نو و گویش‌های گوناگون ایرانی دیگر پرداخته است که در سال ۱۳۶۶ موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی آن را چاپ کرد.

۴. هشت رده اصلی موضوعی کتاب شامل کلیات و تاریخ زبان، آموزش زبان، زبان‌های ایرانی (کلیات)، کلیات خط، تاریخ خط، آموزش خط، خطوط ایرانی، خطوط اختراعی است. بخش فهرست‌ها هم شامل فهرست کسان، فهرست موضوعی، فهرست مأخذ و فهرست تفضیلی مطالب) دستور زبان، اشتقاق، اضافه، پیشوند و پسوند می‌شود.

بررسی فهرست پایان‌نامه‌های رشته زبان‌شناسی (جواندل صومعه‌سرای، ۱۳۷۳)^۱ نشان می‌دهد که از مجموع ۳۴۲ پایان‌نامه، فقط ۲۵ عدد یعنی تقریباً ۷/۳ درصد به موضوع ساختواژه مربوط هستند. کتاب‌شناسی گزیده ۲۰۰۱^۲ (احدی، ۲۰۰۲) شامل ۲۹۰۰ مدخل است که از میان این مداخل ۲۱۰ عدد (۷/۲٪) به مبحث ساختواژه مربوطند. کتاب‌شناسی دستور زبان فارسی مهیار^۳ (۱۳۸۱) مشتمل بر مشخصات حدود ۲۵۰۰ کتاب، پایان‌نامه، رساله خطی و مقاله به زبان فارسی و دیگر زبان‌ها است. از ۲۵۰۰ مدخل، ۲۷۷ مدخل یعنی ۱۱/۰۸٪ به موضوع ساختواژه اختصاص دارد. در چکیده پایان‌نامه‌های حوزه زبان‌شناسی توسط ناصح^۴ (۱۳۸۶)، ۲۵۳۰ پایان‌نامه تحصیلی (فارسی و انگلیسی) در فاصله سال ۱۳۳۳ تا ۱۳۸۴ معرفی می‌شود که ۹۹ مورد از پایان‌نامه‌ها یعنی ۳/۹۱٪ از کل آن‌ها مربوط به موضوع ساختواژه هستند.

اما کاربرد کتاب‌سنجی مفهومی برخاسته از کتاب‌شناسی آماری است و به سال‌های ۱۸۹۰ برمی‌گردد. شاید بتوان اثر کمپل^۵ (۱۸۹۶) را که با استفاده از روش‌های آماری به مطالعه موضوعی انتشارات پرداخت، نخستین تلاش در مطالعات کتاب‌سنجی به حساب آورد (عصاره ۱۳۷۶: ۶۷). کولف و ایلز^۶ (۱۹۱۷) رشد متون آناتومی مقایسه‌ای در طول سال‌های ۱۵۵۰-۱۸۶۰ را با استفاده از کتاب‌شناسی آماری و بر اساس استنادهای کتاب‌شناختی مطالعه کردند. هیوم^۷ (۱۹۲۳) با استفاده از کتاب‌شناسی آماری توضیح داد که چگونه می‌توان با شمارش اسناد و مدارک، تاریخ علم و فناوری را قابل‌درک کرد. پریچارد^۸ (۱۹۶۹) بود که اصطلاح کتاب‌شناسی آماری را به کتاب‌سنجی تغییر داد. دلیل وی برای این تعویض، مبهم بودن عبارت کتاب‌شناسی آماری بود؛ زیرا این عبارت می‌توانست به تحلیل آماری کتاب‌شناسی‌ها و یا کتاب‌شناسی‌ها در آمار تعبیر شود (عصاره ۱۳۷۶، ص ۶۷).

۱. با تورقی در فهرست موضوعی این کتاب‌شناسی به عناوینی بر می‌خوریم چون: آسیب‌شناسی گفتار، آموزش پیش دبستانی، آموزش زبان فارسی، آواشناسی قرآن، اتباع، ارگتیو، اسم مصدر، اسناد، اصطلاحات خویشاوندی، بررسی دستوری، پسوند، پیدایش خط ارمنی، ترکیب و اشتقاق، رشد زبان و غیره.

۲. موضوع آن منحصر به زبان فارسی یعنی زبان‌شناسی و واژه‌شناسی و تاریخ زبان و دستور زبان و خط است. آثاری تیز درباره دری و تاجیکی و همچنین تلفظ‌های محلی ایرانی از قبیل تهرانی، اصفهانی و یزدی نوشته شده در این کتاب فهرست شده است.

۳. این کتاب‌شناسی شامل چهار فصل عمده (۱) مقالات فارسی (۲) مقالات به زبان‌های دیگر (۳) کتاب‌ها و رسالات خطی و پایان‌نامه‌های دانشگاهی به زبان‌های شرقی (۴) کتاب‌ها و پایان‌نامه‌ها و رسالات به زبان‌های اروپایی است که فصل‌های مقالات به بخش‌های فرعی براساس موضوعی (مانند نحو، صرف، اسم، ترکیب و اشتقاق، وندها، پیشوندها، پسوندها و ...) تفکیک شده است.

۴. فهرست کتاب‌شناسی شامل هشت بخش - ۱. زبان‌های ایرانی، ۲. ادبیات کهن (کلاسیک) فارسی، ۳. آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان، ۴. آواشناسی و واج‌شناسی زبان فارسی، ۵. معنی‌شناسی، ۶. جامعه‌شناسی زبان، ۷. روان‌شناسی زبان، ۸. کتاب‌های زبان‌شناختی ترجمه شده - است.

5. Campbell

6. Colef & Eales

7. Hume

8. Pritchard

در ایران از زمانی که بحث تولید علمی به صورت جدی در جامعه دانشگاهی در اواخر دهه ۱۳۵۰ مطرح شد، مطالعات مرتبط با علم‌سنجی نیز کم‌وبیش (اگرچه نه تحت این عنوان) صورت گرفته است. امامی و مهرابی (۱۳۸۳) معتقدند بعدها افرادی چون رضا منصوری و شاپور اعتمادی با استخراج و انتشار بعضی اطلاعات از پایگاه آی.اس.آی تلاش کردند وضعیت علم ایران در دهه ۱۳۶۰ را تشریح کنند. افرادی نیز چون دیانی (۱۳۶۱) با انتشار مقالاتی ترویجی، دانش کتاب‌سنجی و علم‌سنجی را به جامعه علمی معرفی کردند (جمالی مهموئی و همکاران ۱۳۸۹). دیانی (۱۳۶۱) نیز از دیگر پژوهشگرانی بود که در مقاله‌ای با نام «قانون بردفورد و کتاب‌سنجی» در معرفی موضوع کتاب‌سنجی کوشید. اکنون حدود ۴۴ سال است که از مطرح شدن بحث علم‌سنجی در جهان می‌گذرد. آغاز بحث علم‌سنجی در ایران به اوایل دهه ۱۳۶۰ (یعنی ۴۰ سال پیش) بازمی‌گردد، باین حال بیشترین آثار این حوزه در دهه ۱۳۸۰ منتشر شده است. در این دهه اهمیت پرداختن به بحث علم‌سنجی و استفاده از این شیوه برای سنجش میزان تولیدات علمی به دلیل افزایش انتشارات علمی و ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی برای سازمان‌دهی و انتشار این منابع، بسیار بیشتر از گذشته شد (علیان و یاری ۱۳۹۱).

یکی از مهم‌ترین آثار کتاب‌سنجی پژوهش‌ها در دهه ۱۳۸۰، کتاب سنجش پژوهش‌های دانشگاهی، روش انجام یک مطالعه کتاب‌سنجی، نوشته آنا آندرس^۱ و ترجمه مریم خسروی و مهری صدیقی (۱۳۸۹) است. هدف اصلی این کتاب نشان دادن تحلیل‌های بنیادین مورد استفاده در مطالعات کتاب‌سنجی است. این کتاب با تعریفی از کتاب‌سنجی آغاز شده و سپس مراحل پیش‌نیاز انجام بررسی کتاب‌سنجی را شرح می‌دهد. در مجموع این کتاب راهنمای تحلیل کمی و کیفی کتاب‌سنجی به شمار می‌رود.

در نهایت پژوهش حاضر نشان داد که در ذیل عنوان کلی زبان‌شناسی به موضوعاتی چون زبان‌های ایران باستان (مادی، اوستایی، فارسی باستان) زبان‌های ایرانی میانه، زبان‌های غیرایرانی رایج در ایران، زبان‌های ایرانی نو و گویش‌های گوناگون ایرانی دیگر، دستور زبان، اشتقاق، اضافه، پیشوند و پسوند، آسیب‌شناسی گفتار، آموزش پیش دبستانی، آواشناسی قرآن، اتباع، ارکتیو، اسم مصدر، اسناد، اصطلاحات خویشاوندی، بررسی دستوری، پسوند، پیدایش خط ارمنی، ترکیب و اشتقاق، رشد زبان، واژه‌شناسی، تاریخ زبان، صرف، اسم، ترکیب وندها، پیشوندها، پسوندها، زبان‌های ایرانی، ادبیات کهن (کلاسیک) فارسی، آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان، آواشناسی و واج‌شناسی زبان فارسی، معنی‌شناسی، جامعه‌شناسی زبان، روان‌شناسی زبان، ترجمه متون زبان‌شناسی در

1. Ana Andres

بازه‌های زمانی متفاوت پرداخته شده‌است. اما این منابع توان به ترسیم کشیدن تصویر کاملی از زبان‌شناسی ایران را ندارند چون علاوه بر اینکه شامل زیر موضوعات اصلی زبان‌شناسی از منظری تخصصی نمی‌شوند بلکه بازه زمانی سده اخیر نیز پوشش داده نشده‌است. به علاوه، هنوز هیچ اثری در حوزه کتاب‌سنجی زبان‌شناسی و حوزه‌های وابسته انجام نشده است. پژوهش حاضر با هدف فراهم آوردن زمینه‌های اطلاعاتی مدیریت دانش ساختواژه فارسی، به ارزیابی کمیت و کیفیت برون‌دادهای علمی حوزه ساختواژه فارسی در عرصه ملی می‌پردازد. برای دستیابی به این مهم کلیه آثار حوزه ساختواژه منتشر شده در داخل کشور در بازه زمانی ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳ جمع‌آوری و اطلاعات کتاب‌شناختی این آثار فهرست و طبقه‌بندی می‌شود. سپس، محتوای متون تولیدشده و نقاط قوت و ضعف کتاب‌شناختی این حوزه تحلیل می‌شود.

روش پژوهش

در مرحله اول جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی مختلف مانند پایگاه‌های کتاب‌شناختی، مجلات، موتورهای جستجو، پایگاه‌های اطلاعاتی ایرانداک و نیز مراجعه حضوری به کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و جستجو در فهرست‌های آن‌ها اطلاعات کتاب‌شناسی و پایان‌نامه‌ها، کتاب‌ها و مقالات حوزه ساختواژه برای تهیه کتاب‌شناسی جامع حوزه ساختواژه انجام شد. دامنه آثار گردآوری شده برای کتاب‌شناسی جامع ساختواژه فارسی از ابتدای تاسیس اولین گروه زبان‌شناسی در ایران یعنی سال ۱۳۴۳ تا سال ۱۳۹۳ در نظر گرفته شد. این دوره زمانی نیم قرن در پنج دهه به شرح زیر تفکیک شد:

الف) ۱۳۵۴-۱۳۴۳، ب) ۱۳۶۳-۱۳۵۳، ج) ۱۳۷۳-۱۳۶۴، د) ۱۳۸۳-۱۳۷۴ و ه) ۱۳۹۳-۱۳۸۴.

داده‌های این پژوهش شامل تعداد تمام متون منتشرشده در حوزه ساختواژه در تاریخ زبان‌شناسی ایران در برهه‌های زمانی مذکور است. متون مرتبط با حوزه ساختواژه از طریق جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی مختلف (سایت‌های مگیران^۱، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران^۲، پایگاه تخصصی مجلات نور^۳، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران^۴، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی^۵) جستجو در اطلاعات کتاب‌شناختی و طرح‌های پژوهشی و مقالات و مجلات مختلف حوزه زبان‌شناسی به‌دست آمد.

1. <https://www.magiran.com>

2. <https://nlai.ir>

3. <https://www.noormags.ir>

4. <https://irandoc.ac.ir>

5. <http://ensani.ir/fa>

در مرحله بعد روش کتاب‌سنجی برای مقایسه تولیدات به کار رفت. یعنی علائق و نگرش‌های اصحاب هر رشته از پایان‌نامه‌ها و مقالات منتشرشده حوزه ساختواژه استخراج شد. سپس، کانون‌های موضوعی این تولیدات جمع‌بندی شد و از خلال آن نگرش و نوع مسائل مورد توجه زبان‌شناسان و دستورنویسان ایرانی مشخص شد. ضمن اینکه با رصد تولیدات در طول زمان، سیر تحول شکل‌گیری این حوزه مطالعاتی گمانه‌زنی شد و در مرحله بعد میزان پوشش‌دهی موضوعات حوزه موردنظر معین شد. کانون‌های موضوعی مشترک استخراج‌شده نشان‌دهنده اهمیت دغدغه‌های زبان‌شناسان و دستوریان ایرانی در حوزه ساختواژه زبان فارسی است و به طور همزمان منعکس‌کننده خلأهای پژوهشی این حوزه نیز هست. رسم نمودارهای هشت‌گانه توزیع موضوعات مورد تمرکز ساختواژه در برهه‌های زمانی و در طول زمان نشان‌دادن توزیع تولیدات علمی این حوزه به تفکیک در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه در طول زمان و نیز سیر تحول موضوعی هر یک از تولیدات علمی است. در مرحله بعد، نمودارها تحلیل شد و مقایسه بر اساس آن‌ها انجام شد. سپس، برای محاسبه میزان همبستگی میان گرایش موضوعی مقالات و پایان‌نامه‌ها از نرم‌افزار اسپ‌اس‌اس^۱ و فرمول پیرسون^۲ استفاده شد.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

سیر گرایش موضوعی مقاله‌ها

برای تعیین سیر گرایش موضوعی تمام ۳۰۱ مقاله موجود در حوزه ساختواژه فارسی در بازه زمانی ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳ بررسی شد. بیشترین سهم موضوعی مقاله‌های تولیدشده از میان حوزه‌های مختلف ساختواژه در دوره زمانی مورد بررسی از آن «ترکیب» (انواع کلمات مرکب و ترکیبات) است. روند رشد این گرایش موضوعی از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳ به صورت فزاینده بوده و ۳۷ مورد یعنی ۴۶۲/۵٪ رشد کرده است.

مطالعه پیرامون «وندها»ی زبان فارسی دومین رتبه کمیت آثار را با ۲۴/۲۵٪ به خود اختصاص داده‌اند. مقایسه روند رشد آثار مرتبط با «ترکیب» و «وندها» قابل توجه است چراکه با وجود نزدیکی مجموع آثار تولیدی (ترکیب ۷۹ مورد و وندها ۷۳ مورد) در این موضوعات، میزان رشد آن‌ها در دو جهت کاملاً متفاوت بوده است. آثار با موضوع «ترکیب» در طول زمان افزایشی مستمر داشته و از ۸ مورد به ۴۵ مورد رسیده است، ولی گرایش به موضوع وند از ۱۹ مورد به ۱۸ مورد رسیده است و این کاهش منحنی یکنواختی را طی کرده است.

۱. SPSS

۲. Pearson Correlation

گرایش به موضوع «فرایندهای واژه‌سازی»، با ۱۵/۲۸٪ در مرتبه سوم قرار دارد و سیر تحول قابل اعتنایی داشته و از ۴ مورد به ۱۳ مورد در دهه آخر رسیده، یعنی به بیش از ۳ برابر رسیده است. این موضوع از آن جهت قابل توجه است که با گسترش علم و توسعه روابط، نیاز به واژه‌سازی و شناخت فرایندهای واژه‌سازی نیز رشد کرده است. گزارش کامل و کمی سیر گرایش موضوعی مقاله‌ها در جدول زیر درج شده است:

جدول ۱: سیر گرایش موضوعی مقاله‌ها در سال‌های ۹۳ تا ۴۳

دوره موضوع	۱۳۵۲- ۱۳۴۳	۱۳۶۳- ۱۳۵۲	۱۳۷۳- ۱۳۶۴	۱۳۸۳- ۱۳۷۴	۱۳۹۳- ۱۳۸۴	جمع	درصد
اشتیاق	۲	۲	۰	۲	۷	۱۳	۴/۳۱
ترکیب	۸	۷	۵	۱۴	۴۵	۷۹	۲۶/۲۴
تصریف	۰	۰	۱	۳	۸	۱۲	۳/۹۸
وندها	۱۹	۱۴	۱۱	۱۱	۱۸	۷۳	۲۴/۲۵
آموزش و فراگیری زبان	۰	۰	۰	۰	۲	۲	۰/۶۶
خلاقیت زبانی	۱	۰	۰	۲	۱	۴	۱/۳۲
زیبایی	۰	۰	۰	۰	۶	۶	۱/۹۹
واژه‌بست	۰	۰	۰	۱	۵	۶	۱/۹۹
فرایندهای واژه‌سازی	۴	۴	۱۲	۱۳	۱۳	۴۶	۱۵/۲۸
شیوه امل و ساختواژه	۱	۱	۰	۰	۰	۲	۰/۶۶
تکواژ و واژه	۰	۲	۰	۱	۴	۷	۲/۳۲
مطالعه موردی واژه و تکواژ	۲	۱	۴	۳	۳	۱۳	۴/۳۲

ساختمان اجزای کلام	۰	۰	۱	۳	۴	۱/۳۲
ساختواژه کلی	۱	۰	۵	۱۳	۱۹	۶/۳۱
ساختواژه و جامعه	۰	۰	۰	۱	۱	۰/۳۳
تطبیقی	۰	۰	۰	۱	۱	۰/۳۳
بررسی در زمانی	۰	۲	۳	۱	۷	۴/۳۱
جمع	۳۸	۳۳	۳۶	۵۷	۱۳۷	۳۰۱
	۱۰۰					

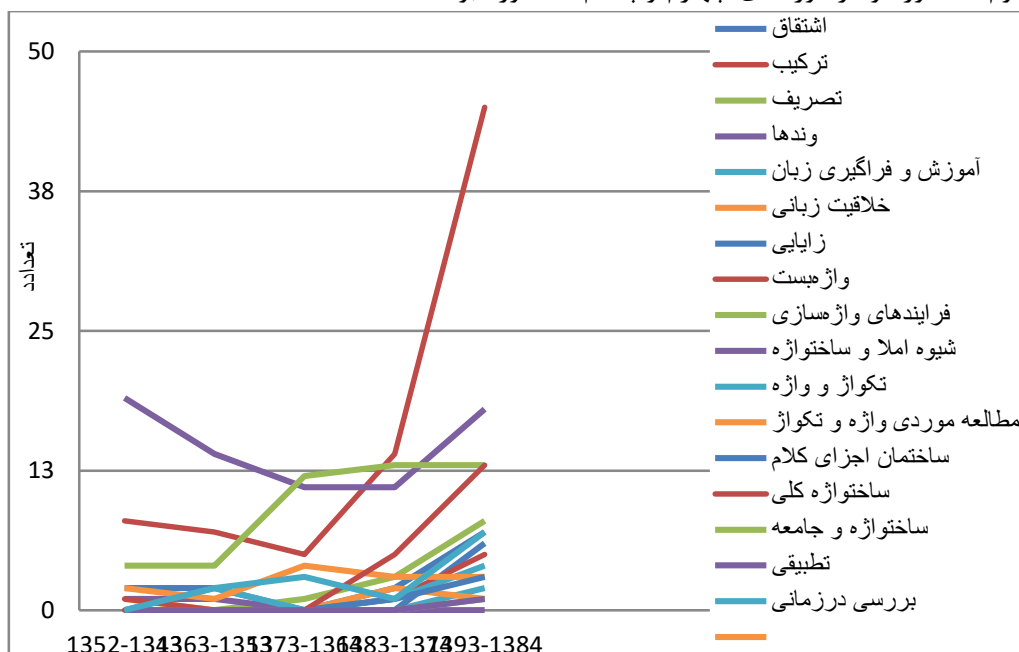
سه موضوع «ترکیب»، «وندها» و «فرایندهای واژه‌سازی»^۱ بیش از ۶۵ درصد کل مقاله‌ها را به خود اختصاص داده‌اند، و بقیه موارد یعنی حدود ۳۵ درصد میان چهارده مقوله دیگر یعنی اشتقاق^۲، تصریف، آموزش فراگیری زبان^۳، خلاقیت زبان^۴، زایایی^۵، واژه‌بست، شیوه‌املا و ساختواژه، تکواژ و واژه، مطالعه موردی واژه و تکواژ، ساختمان اجزای کلام، ساختواژه به طور کلی، ساختواژه و جامعه، ساختواژه تطبیقی^۶، بررسی در زمانی ساختواژه، توزیع شده است. در حقیقت کمترین عدد مجموع مربوط به موضوعات ساختواژه و جامعه (۱ مورد)، ساختواژه تطبیقی (۱ مورد)، آموزش و فراگیری زبان (۲ مورد) و شیوه‌املا و ساختواژه (۲ مورد) می‌شود.

۱. موضوع فرایندهای واژه‌سازی مربوط به تولیداتی می‌شود که در آن نویسنده درباره ابزارهای واژه‌سازی، استانداردسازی واژه‌سازی، ضرورت‌ها یا موانع واژه‌سازی، و یا مواردی مانند شیوه‌های واژه‌سازی در حوزه‌هایی خاص پرداخته است.
۲. موضوع اشتقاق از موضوع وندها و فرایندهای واژه‌سازی جدا شده است به این دلیل که تولیدات مربوط به اشتقاق مواردی هستند که به صورت کلی‌تر و محض به موضوع اشتقاق پرداخته‌اند.
۳. این موضوع مربوط به چگونگی آموزش و فراگیری زبان در حوزه ساختواژه است. مثلاً این که کودکان افعال مرکب را چگونه فرا می‌گیرند و یا ویژگی‌های ساختواژی زبان کودکان یا نوجوانان چیست یا آموزش واژگان مشتق در کتاب‌های درسی به چه صورت انجام می‌شود.
۴. موضوع خلاقیت مربوط به تولیداتی است که درباره خلاقیت‌های عمومی، نویسندگان و شاعران در واژه‌سازی است.
۵. موضوع زایایی مربوط به زایایی به طور محض و یا زایایی فعال و غیر فعال است.
۶. موضوع ساختواژه تطبیقی به تطبیق ساختواژه فارسی با دیگر زبان‌ها می‌پردازد.

اگرچه در بیشتر موضوعات حدودی از رشد کمی به چشم می‌خورد، مقالات در موضوعی مانند «املاء و ساختواژه» سیر رو به رشد نداشته است. موضوعاتی مانند «تصریف» و «بررسی‌های در زمانی» هم از صفر به اعداد ۸ و ۷ رسیده است.

نمودار ۱ سیر گرایش موضوعی مقاله‌ها را به صورت نمودار خطی نشان می‌دهد. با توجه به خطوط متوجه می‌شوید، دربارهٔ مقالات در هیچ موضوعی جز موضوع زبانی که از ۲ مورد به یک مورد رسیده است، در دو دههٔ آخر سیر نزولی نداشته‌ایم.

موضوع فرایندهای واژه‌سازی (۱۳-۱۳)، شیوه املاء و ساختواژه (۰-۰)، و مطالعهٔ موردی واژه و تکواژ (۳-۳) مواردی هستند که در دو دههٔ آخر سیر ثابتی داشته‌اند. موضوع ترکیب (۱۴-۴۵) با ۲۲۱/۴٪ تغییر در دو دههٔ آخر موضوعی است که بیشترین سیر صعودی را داشته و در نمودار از تمام موضوعات فاصله گرفته است. موضوع ساختواژه کلی (۵-۱۳) و وندها (۱۱-۱۸) در رتبه‌های دوم و سوم قرار دارند. در میان تمام موضوعات مقالات در حوزهٔ ساختواژه فارسی موضوع فرایندهای واژه‌سازی منظم‌ترین خط سیر رشد را داشته است. این موضوع در دو دورهٔ اول ۴ مورد، در دورهٔ سوم ۱۲ مورد و در دوره‌های چهارم و پنجم ۱۳ مورد بوده است.

نمودار ۱: سیر گرایش موضوعی مقاله‌ها در سال‌های ۴۳ تا ۹۳

سیر گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها

سیر گرایش موضوعی پایان‌نامه‌های حوزه ساختواژه با بررسی تمام پایان‌نامه‌های موجود در حوزه ساختواژه فارسی در بازه زمانی ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳ یعنی ۲۳۶ مورد پایان‌نامه انجام شده است. از لحاظ تعداد و نسبت تولید پایان‌نامه در مقوله‌های موضوعی، برخلاف مقاله‌ها، بیشترین توجه پایان‌نامه‌ها به «بررسی‌های ساختواژی در زمانی» (۲۸/۳۸ درصد) و سپس «فرایندهای واژه‌سازی» (۱۶/۵۲ درصد) معطوف بوده است. مقوله‌های موضوعی پایان‌نامه‌ها در جدول شماره ۲ عنوان شده‌اند.

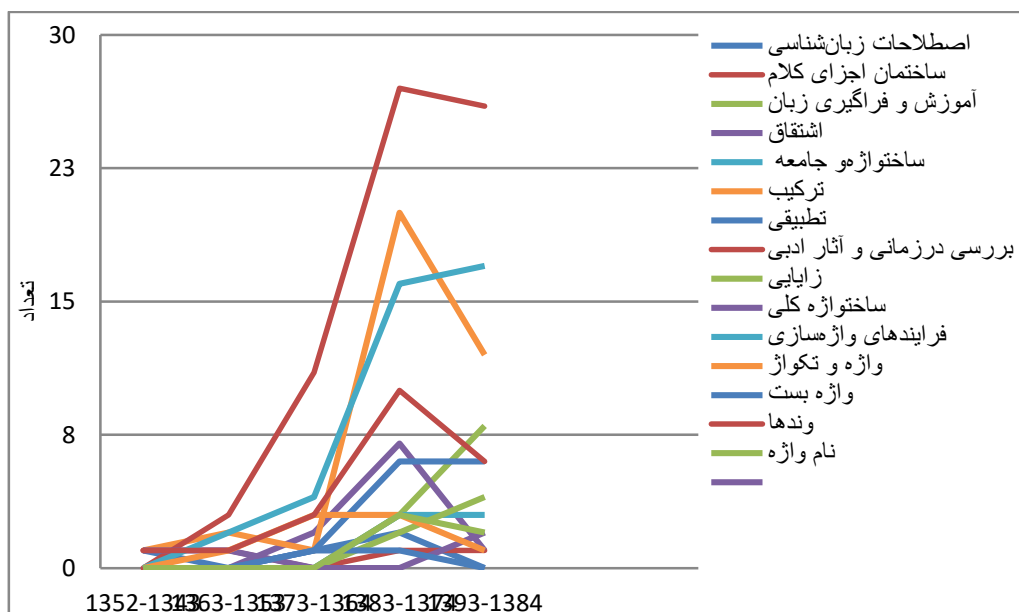
جدول ۲: سیر گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها در سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳

دوره موضوع	۱۳۵۲- ۱۳۴۳	۱۳۵۳-۱۳۶۳	۱۳۷۳- ۱۳۶۴	۱۳۷۴-۱۳۸۳	۱۳۹۳- ۱۳۸۴	جمع	درصد
اصطلاحات زبان‌شناسی	۰	۰	۱	۲	۰	۳	۱/۲۷
ساختمان اجزای کلام	۱	۱	۰	۱	۱	۴	۱/۶۹
آموزش و فراگیری زبان	۰	۰	۰	۳	۸	۱۱	۴/۶۶
اشتیاق	۰	۰	۲	۷	۱	۱۰	۴/۲۳
ساختواژه و جامعه	۰	۰	۰	۳	۳	۶	۲/۵۴
ترکیب	۱	۲	۱	۲۰	۱۲	۳۶	۱/۲۵ ۵
تطبیقی	۱	۰	۱	۶	۶	۱۴	۵/۹۳
بررسی در زمانی و آثار ادبی	۰	۳	۱۱	۲۷	۲۶	۶۷	۲/۳۸ ۸
زیایی	۰	۰	۰	۲	۴	۶	۲/۵۴
ساختواژه کلی	۱	۱	۰	۰	۲	۴	۱/۶۹

فرایندهای واژه‌سازی	۰	۲	۴	۱۶	۱۷	۳۹	۱/۵۲ ۶
واژه و تکواژ	۰	۱	۳	۳	۱	۸	۳/۳۸
واژه‌بست	۰	۰	۱	۱	۰	۲	۰/۸۴
وندها	۱	۱	۳	۱۰	۶	۲۱	۸/۸۹
نام‌واژه	۰	۰	۰	۳	۲	۵	۲/۱۱
جمع	۶	۱۱	۲۷	۱۰۴	۸۹	۲۳۶	۱۰۰

چنانکه اشاره شد بیشینه تعداد پایان‌نامه‌ها در موضوع بررسی‌های در زمانی ساختواژه و آثار ادبی است؛ این موضوع حاکی از آن است که تولیدکنندگان این متون در قیاس با تولیدکنندگان مقاله بیشتر علاقه‌مند به آثار ادبی و موضوعات قدیمی‌تر هستند. بیشینه تعداد پایان‌نامه‌های ساختواژه در دوره زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۴ است و در دهه بعد ۱۵ مورد یعنی حدود ۱۴/۴٪ از آن کاهش یافته است. مقایسه موضوعات پایان‌نامه‌ها با موضوعات مقالات نشان می‌دهد که تولیدکنندگان مقاله‌ها بیش از هر چیزی به موضوع واژه‌سازی و فرایندهای آن علاقه نشان داده‌اند در حالی که تولیدکنندگان پایان‌نامه‌ها با نگاهی در زمانی و تاریخی بیشتر به دنبال کشف خصوصیات ساختواژی متون و آثار ادبی بوده‌اند. البته بیشتر این آثار هم با هدف بررسی فرایندها و روش‌های واژه‌سازی آثار ادبی انجام شده‌اند. سیر تحول گرایش به «بررسی‌های در زمانی ساختواژی» از صفر در دوره زمانی اول به ۲۶ مورد در دهه آخر رسیده است. موضوع ترکیب نیز از ۱ مورد به ۲۰ مورد در دوره چهارم ارتقاء یافته است و فرایندهای واژه‌سازی از صفر به ۱۷ مورد در دوره آخر رسیده است. روند تولید پایان‌نامه‌ها در مجموع سیری صعودی داشته است. در واقع در دوره قبل از انقلاب تعداد کل پایان‌نامه‌ها در حوزه ساختواژه فارسی ۶ مورد بوده است که بعد از سال‌های جنگ تا سال ۱۳۸۳ سیری صعودی یافته و به ۱۰۴ مورد رسیده است. البته بعد از آن در بازه زمانی ۱۳۹۳-۱۳۸۴ دوباره کاهش نسبی پیدا کرده است که شاید این کاهش را بتوان به بحران‌های اجتماعی-سیاسی جامعه در آن سال‌ها نسبت داد. پس از موضوع بررسی در زمانی و آثار ادبی، موضوعات ترکیب ۳۶ مورد، فرایندهای واژه‌سازی ۳۹ مورد و وندها ۲۱ مورد بیشترین تعداد اثر را دارند. کمترین گرایش موضوعی هم مربوط به واژه‌بست‌ها ۲ مورد، اصلاحات زبان‌شناسی ۳ مورد، ساختمان اجزای کلام ۴ مورد و ساختمان اجزای کلام ۴ مورد است.

نمودار ۲ سیر تحول گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها را به صورت خطی در بازه زمانی مورد نظر نشان می‌دهد و تصویر، گویای این است که رشد صعودی یا نزولی موضوعات مشابه هم نیستند. مثلاً با توجه به خطوط می‌توانید متوجه شوید که سیر حرکت گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها در موضوعات اشتقاق (۷-۱)، ترکیب (۲۰-۱۲) و وندها (۱۰-۶) پس از صعود زیاد در دوره چهارم، نزول شدیدی هم در دوره پنجم داشته‌اند. این تغییر در دو دوره آخر برای موضوعات ساختواژه تطبیقی (۲-۲)، ساختواژه و جامعه (۳-۳)، و ساختمان اجزای کلام (۱-۱) ثابت بوده است. موضوعات آموزش و فراگیری ساختواژه (۳-۸)، زیبایی (۲-۴)، ساختواژه کلی (۰-۲) و فرایندهای واژه‌سازی (۱۶-۱۷) در دوره آخر سیر صعودی بدون نزول داشته‌اند. قابل توجه است که منظم‌ترین خط رشد موضوع در مورد پایان‌نامه‌ها مربوط به موضوع فرایندهای واژه‌سازی است. فرایندهای واژه‌سازی در دوره اول صفر، در دوره دوم ۲ مورد، در دوره سوم ۴ مورد، در دوره چهارم ۱۶ مورد و در دوره پنجم ۱۷ مورد بوده است.

نمودار ۲: نمودار سیر گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها در سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۴۳

سیر گرایش موضوعی کتاب‌های حوزه ساختواژه

ساختمان							
اجزای کلام	۱	۱	۰	۰	۱	۰	۱۳/۰۴
ساخت زبان فارسی	۰	۱	۲	۰	۰	۰	۱۳/۰۴
ساختواژه کلی	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۴/۳۴
جمع	۴	۲۳	۷	۷	۳	۲	۱۰۰

همبستگی موضوعی پایان‌نامه‌ها و مقالات

رابط کلی پایان‌نامه‌ها و مقالات از لحاظ موضوعی از دو جنبه اهمیت دارد. اول اینکه موضوع پایان‌نامه‌ها معمولاً کمتر به صورت فردی انتخاب می‌شوند و عوامل زیادی نظیر علایق استادان راهنما و مشاور، محدودیت‌های موضوعی دانشکده، و علاقه خود دانشجو بر موضوع آن‌ها تاثیر دارد. اما درباره موضوعات مقالات بیشتر علاقه فردی خود دانشجو، تجربه‌های فردی دانشجو مانند شغل او یا مجامعی که در آن‌ها شرکت داشته است موثر هستند. بنابراین به نظر می‌رسد انتخاب موضوع در حیطه پایان‌نامه‌ها تا حدی نسبت به مقالات محدودیت‌های بیشتری دارد. در واقع با بررسی همسویی موضوعی پایان‌نامه‌ها و مقالات می‌توانیم میزان همسویی این محدودیت‌ها و آزادی‌ها را بهتر ببینیم. دوم اینکه می‌توان فضای ارائه پایان‌نامه‌ها را فضای آموزشی و تا حد زیادی فضای ارائه مقالات را خارج از حیطه آموزشی در نظر بگیریم. چراکه پایان‌نامه‌ها در پایان تحصیل ارائه می‌شوند اما مقالات در هر دوره‌ای حتی در دوره پس از پایان تحصیلات ارائه می‌شوند. بنابراین با بررسی میزان همسویی موضوعی آن‌ها می‌توانیم به میزان شباهت موضوعات حیطه آموزشی و خارج از فضای آموزشی پی ببریم.

برای تشخیص ربط میان این دو نوع تولید، از فرمول پیرسون به منظور کشف میزان همبستگی میان آن‌ها استفاده گردید. نخست جدول آماری و رتبه آن‌ها تنظیم و تفاوت و مجذور تفاوت رتبه‌ها درج گردید و در فرمول قرار گرفت و ضریب همبستگی آن‌ها محاسبه شد. همانطور که می‌بینید جدول شماره ۴ تعداد مقالات و پایان‌نامه‌ها را به همراه رتبه و مجذور آن‌ها نشان می‌دهد. همونطور که در جدول مشخص است رتبه اول تا سوم در مقالات به ترتیب مربوط به موضوعات ترکیب (۷۹ مورد)، وندها (۷۳ مورد)، و فرایندهای واژه‌سازی (۴۶) مورد است. در بین هفده موضوع بیان‌شده،

رتبه‌های انتهایی یعنی رتبه نهم تا یازدهم موضوعات در مقالات به موضوع اجزای کلام (۴ مورد)، خلاقیت (۴ مورد)، آموزش و فراگیری زبان (۲ مورد)، شیوه املاء و ساختواژه (۲ مورد)، ساختواژه و جامعه (۱ مورد)، و ساختواژه تطبیقی (۱ مورد) می‌رسد. در بین هفده موضوع بیان‌شده، رتبه‌های انتهایی یعنی رتبه یازدهم تا سیزدهم موضوعات در پایان‌نامه‌ها نیز مربوط به اجزای کلام (۴ مورد)، ساختواژه کلی (۴ مورد)، واژه‌بست (۲ مورد)، تصریف (صفر)، خلاقیت (صفر)، شیوه املاء و ساختواژه (صفر) می‌شوند.

جدول ۴: همبستگی پایان‌نامه‌ها و مقالات در دوره مورد بررسی

موضوع	مقاله	پایان‌نامه	رتبه X	رتبه Y	D	D ²
ترکیب	۷۹	۳۶	۱	۳	۲	۴
زیایی	۶	۶	۸	۹	۱	۱
در زمانی و آثار ادبی	۱۳	۶۷	۵	۱	-۴	۱۶
وندها	۷۳	۲۱	۲	۴	۲	۴
فرایندهای واژه‌سازی	۴۶	۳۹	۳	۲	-۱	۱
اجزای کلام	۴	۴	۹	۱۱	۲	۴
تکواژ و واژه	۷	۸	۷	۸	۱	۱
واژه‌ها	۱۳	۵	۵	۱۰	۵	۲۵
آموزش و فراگیری زبان	۲	۱۱	۱۰	۶	-۴	۱۶
اشتقاق	۳	۱۰	۵	۷	۲	۴
ساختواژه کلی	۱۹	۴	۴	۱۱	۷	۴۹
خلاقیت	۴	۰	۹	۱۳	۴	۱۶
ساختواژه و جامعه	۱	۶	۱۱	۹	-۲	۴
تطبیقی	۱	۱۴	۱۱	۵	-۶	۳۶
واژه‌بست	۶	۲	۸	۱۲	۴	۱۶
شیوه املاء و ساختواژه	۲	۰	۱۰	۱۳	۳	۹
تصریف	۱۲	۰	۶	۱۳	۷	۴۹

$$P = ۰/۴۷۸$$

دو ستون اعداد مربوط به مقالات و پایان‌نامه‌ها در نرم‌افزار اسپ‌اس‌اس وارد شده و ضریب همبستگی پیرسون به دست آمده است. همانگونه که از نتیجه مشخص است عدد ضریب همبستگی پیرسون ۰/۴۷۸ است. این عدد از نظر آماری همبستگی متوسط و مثبتی محسوب می‌شود. مثبت بودن ضریب همبستگی موضوعی بین پایان‌نامه‌ها و مقالات به این معنا است که رابطه معنادار دارند و وقتی یک پارامتر افزایش یا کاهش یافته است پارامتر دیگر نیز به همان نسبت افزایش یا کاهش داشته است. در تفسیر این موضوع می‌توان گفت که این دو نوع تولیدات حوزه ساختواژه فارسی در حد زیادی به موضوعات مشابه پرداخته‌اند. دقیقاً به همین دلیل بیشتر خلأهای موضوعی این حوزه در پایان‌نامه‌ها و مقالات مشابه هستند که در بخش بعدی ذکر می‌شوند.

بحث و نتیجه‌گیری

در این بخش نتایج به دست آمده از تجزیه و تحلیل پیکره که همان پاسخ پرسش‌های پژوهش هستند یک‌به‌یک مطرح می‌گردد.

پرسش اول: توزیع و پراکندگی تولیدات علمی حوزه ساختواژه زبان فارسی چه کمیتی دارد؟ برای پاسخ دادن به پرسش ۱ کلیه تولیدات علمی حوزه ساختواژه زبان فارسی از سال ۱۳۴۵ تاکنون فهرست و شمارش شد. تعداد تولیدات علمی در هر یک از انواع سه‌گانه مقاله، پایان‌نامه و کتاب در جدول زیر (جدول ۵) درج شده است:

جدول ۵: تعداد تولیدات علمی حوزه ساختواژه به تفکیک نوع از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳

نوع سند علمی	تعداد	درصد
کتاب/ ساختواژه و دستور	۲۱۶	۲۸/۶۸
مقاله	۳۰۱	۳۹/۹۷
پایان‌نامه	۲۳۶	۳۱/۳۴
مجموع	۷۵۳	۱۰۰

در مورد تعداد کتاب‌ها ذکر این نکته توضیح ضروری است که این کمیت شامل کتاب‌های دستور زبان فارسی هم می‌شود و فقط مربوط به کتاب‌های مختص حوزه ساختواژه نیست. کتاب‌های مختص این حوزه شامل ۲۳ کتاب است که موضوعات آن‌ها در جدول زیر شماره ۶ آمده است:

جدول ۶: موضوع کتاب‌ها

موضوع کتاب	تعداد
ترکیب	۲
اشتقاق	۳
وندها	۲
واژه	۱
واژه‌سازی	۲
فرهنگ و ندها	۵
اشتقاق و املاء	۱
ساختمان اجزای کلام	۳
ساخت زبان فارسی	۳
ساختواژه کلی	۱
جمع	۲۳

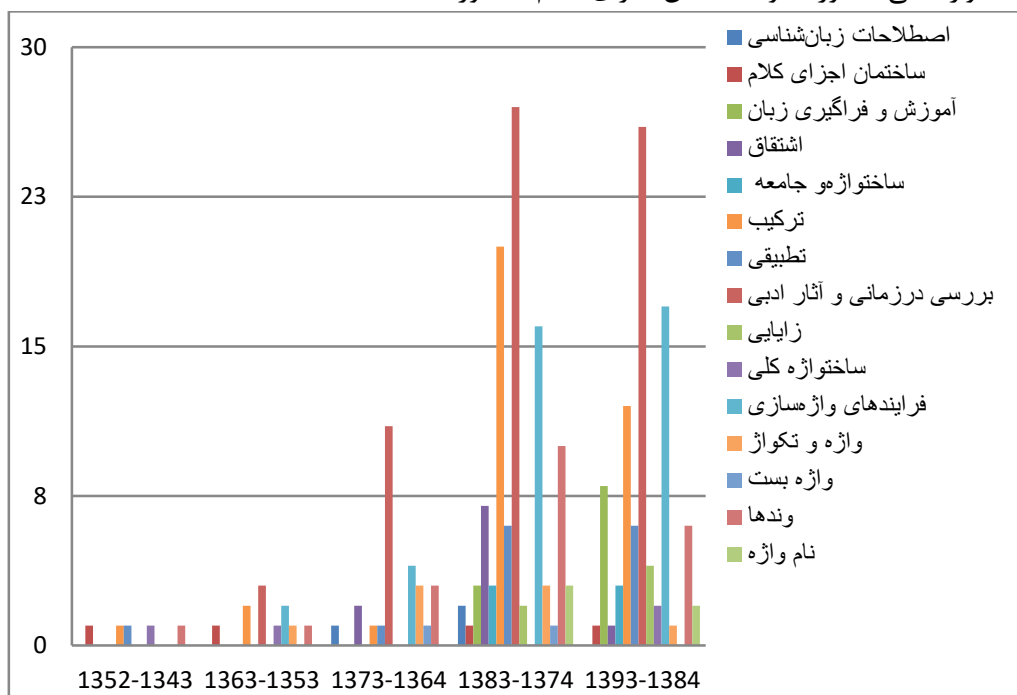
با توجه به آمار ارائه شده بیشترین حجم تولیدات علمی در حوزه ساختواژه زبان فارسی شامل مقالات است و کمترین حجم مربوط به کتاب‌های این حوزه است.

پرسش دوم: خلأهای پژوهشی حوزه ساختواژه زبان فارسی کدام‌اند؟ برای پاسخ‌دادن به این پرسش باید به سه پرسش فرعی اول پاسخ دهیم: ۱. گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها در حوزه ساختواژه زبان فارسی طی پنج دهه از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۴ چه بوده است؟ ۲. گرایش موضوعی مقالات در حوزه ساختواژه زبان فارسی در محدوده زمانی فوق‌الذکر چه بوده است؟ ۳. گرایش موضوعی کتاب‌ها در حوزه ساختواژه زبان فارسی در محدوده زمانی فوق‌الذکر چه بوده است؟

از منظر کتاب‌شناسی موضوعی مشاهده شد که مقالات و پایان‌نامه‌ها بیشتر به موضوع اشتقاق پرداخته‌اند به همین دلیل خلأ پژوهشی در این حوزه کمتر است. چنانکه در جدول‌های ۱ و ۲ دیده می‌شود بیشترین حجم تولید مقالات (مورد ۷۹) در موضوع ترکیب است (جدول ۲) و بیشترین حجم

تولید پایان‌نامه‌ها (۶۷ مورد) در موضوع بررسی‌های ساختواژی در زمانی و آثار ادبی (جدول ۱) است. تکرار موضوع بررسی فرایندهای واژه‌سازی در آثار ادبی در پایان‌نامه‌ها زیاد است. موضوع فرایندهای واژه‌سازی (۳۹ مورد)، ترکیب (۳۶ مورد) و وندها (۲۱ مورد) بیشترین گرایش موضوعی را در پایان‌نامه‌ها پس از موضوع بررسی‌های در زمانی داشته‌اند.

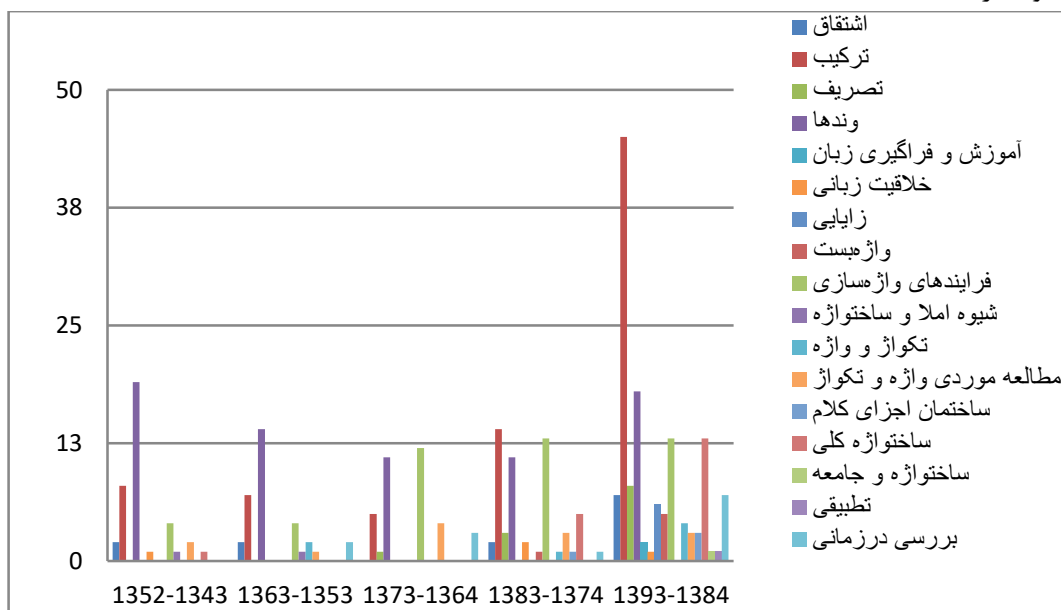
در نمودار ۳، فرونی فاحش حجم تولیدات در موضوع بررسی‌های ساختواژی در زمانی آثار ادبی در پایان‌نامه‌ها دیده می‌شود. این موضوع در پایان‌نامه‌های بازه زمانی ۱۳۷۴ تا ۱۳۸۳ بیشترین فراوانی را داشته است. از طرفی با توجه به نمودار می‌توانید متوجه تفاوت شدید بین بیشترین و کمترین گرایش موضوعی در پایان‌نامه‌ها شوید. در حقیقت بین بیشترین حجم تولید پایان‌نامه‌ها (۶۷ مورد) و کمترین آن‌ها در موضوع واژه‌بست (۲ مورد) ۶۵ عدد فاصله وجود دارد. موضوعاتی که کمترین تولیدات را در پایان‌نامه‌ها داشته‌اند موضوع واژه‌بست (۲ مورد)، اصطلاحات زبان‌شناسی (۳ مورد)، ساختواژه کلی (۴ مورد)، و ساختمان اجزای کلام (۴ مورد) هستند.

نمودار ۳: تعداد پایان‌نامه‌ها به تفکیک موضوع از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳

همچنین نمودار ۴ نیز وجود توجه بسیار زیاد به موضوع ترکیب در مقالات را می‌توان دید که در آخرین بازه زمانی یعنی سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۴ به اوج خود رسیده است. در مورد مقالات موضوعات

وندها (۷۳ مورد)، فرایندهای واژه‌سازی (۴۶ مورد)، و ساختواژه کلی (۱۹ مورد) پس از موضوع ترکیب بیشترین گرایش موضوعی را از آن خود کرده‌اند. در نمودار گرایش موضوعی مقالات نیز می‌توان تفاوت فاحش بین بیشترین و کمترین گرایش موضوعی را دید. بین بیشترین حجم تولید مقالات (۷۹ مورد) و کمترین آن‌ها در موضوع ساختواژه تطبیقی و ساختواژه و جامعه (۱ مورد) ۷۸ عدد فاصله وجود دارد.

نمودار ۴: تعداد مقاله‌ها به تفکیک موضوع از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۳

درباره کتاب‌ها با توجه به جدول ۳ می‌توان دید که هم از نظر تعداد و هم از نظر سیر رشد، موضوع «فرهنگ وندها» بهتر عمل کرده است؛ همچنین موضوع ساختواژه زبان فارسی به طور کلی موضوعی است که در هیچ‌کدام از دهه‌های مورد بررسی فعالیت نداشته است اما در دهه آخر ما یک مورد کتاب در این موضوع داشته‌ایم.

بنابراین با توجه به نمودارهای بالا در پاسخ به این پرسش که خلأهای پژوهشی حوزه ساختواژه زبان فارسی کدام‌اند؟ می‌توان گفت که موضوعات زایایی، خلاقیت، ساختواژه به صورت کلی و واژه‌بست‌ها در شمار خلأهای موضوعی پایان‌نامه‌ها هستند. این در حالی است که از کل هفده موضوع یافته‌شده در پایان‌نامه‌های مرتبط با ساختواژه فارسی، به موضوعات بررسی‌های ساختواژی در زمانی و آثار ادبی، فرایندهای واژه‌سازی و ترکیب بیشتر پرداخته شده است. اما موضوعات اشتقاق، وندها، زایایی،

آموزش و فراگیری زبان، ساختمان اجزای کلام، واژه‌بست، ساختواژه تطبیقی، واژه و تکواژ، اصطلاحات زبان‌شناسی، ساختواژه و جامعه، بررسی‌های واژه‌ها^۱ نیاز بیشتری به بررسی و پژوهش دارند. در مورد مقاله‌ها هم از کل هفده موضوع، فراوانی موضوعات فرایندهای واژه‌سازی، وندها و ترکیب بالاست و به نظر می‌رسد موضوعات اشتقاق، بررسی‌های ساختواژی در زمانی و آثار ادبی، زیایی، خلاقیت ساختواژی، ساختمان اجزای کلام، واژه‌بست، ساختواژه تطبیقی، واژه و تکواژ، تصریف، ساختواژه و آموزش و فراگیری زبان، واژه‌شناسی، شیوهٔ املاء و ساختواژه جز خلأهای موضوعی مقالات هستند. دربارهٔ کتاب‌ها نیز باید گفت که شاید مهم‌ترین موضوع پرداختن به کتابی با موضوع کلی ساختواژه زبان فارسی است که بتواند تمام موضوعات را در یک کتاب بررسی کند و ارائه دهد.

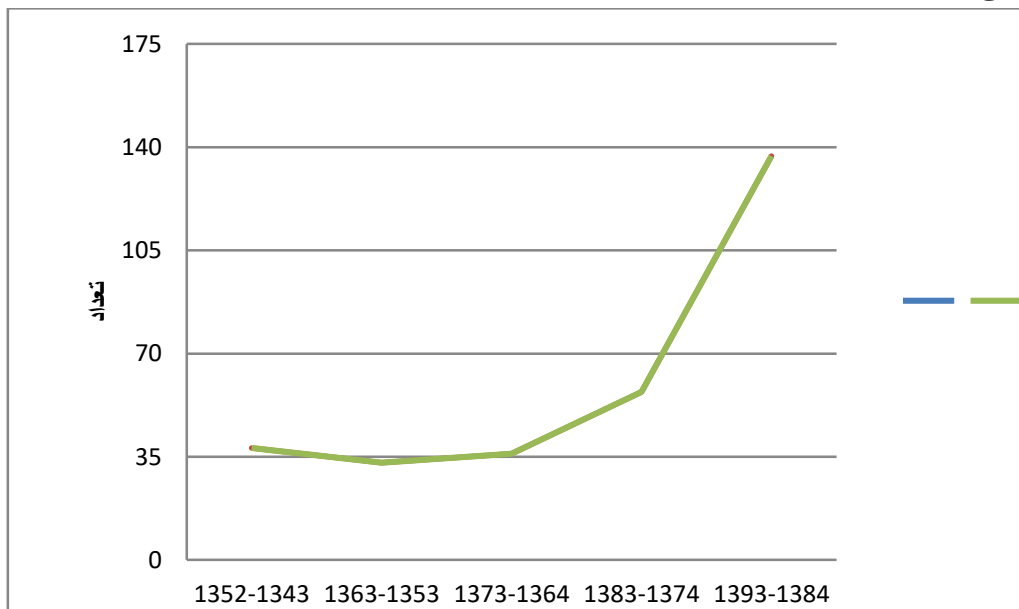
در پاسخ به سوال چهارم یعنی «همبستگی موضوعی میان گرایش موضوعی مقالات و پایان‌نامه‌ها در حوزه ساختواژه زبان فارسی در محدودهٔ زمانی فوق‌الذکر به چه میزان بوده است؟» باید گفت که بر طبق محاسبهٔ فرمول پیرسون در بخش قبلی، همبستگی موضوعی میان گرایش موضوعی مقالات و پایان‌نامه‌ها در حوزه ساختواژه زبان فارسی در محدودهٔ زمانی در نظر گرفته شده ۰/۴۷۸ است. این عدد نشان‌دهنده این است که گرایش‌های موضوعی این دو مقوله به اندازهٔ متوسط با هم همبستگی داشته‌اند.

از طرفی پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بیشتر کتاب‌های دستور زبان فارسی که بخشی را به ساختواژه اختصاص داده‌اند، در واقع به آن بخشی از ساختواژه پرداخته‌اند که صرف نام دارد و بیش از هر چیزی به بخش ساختمان واژه‌های موجود و ارائه صورت‌بندی برای ساختار آن‌ها پرداخته‌اند. چون صرف واژه‌ای برگرفته از زبان عربی بوده و عمدهٔ ساختواژه آن‌ها از طریق تصریف بوده است، زبان‌شناسی با دیدگاه سنتی بر روی صرف متمرکز بوده است. اما اصطلاح درست و دقیق این حوزه همان «ساختواژه» است که خود شامل حوزه‌هایی مانند اشتقاق، تصریف و غیره است. بنابراین در دستور سنتی به تصریف و اشتقاق می‌پرداخته‌اند اما با نام صرف که نام دقیقی نبوده است. در حوزه صرف بیش از هر چیزی به دسته‌بندی و فرهنگ‌نگاری وندها پرداخته شده است. اما این آثار هم معمولاً ساختارمند و مبتنی بر نظریه نبوده‌اند و اغلب به ارائهٔ تعریف و دسته‌بندی نه چندان منسجم وندها اکتفا کرده‌اند. ضمن اینکه مثال‌های ارائه‌شده در کتاب‌ها بیشتر از زبان نوشتاری و آثار قدیمی است. عدم استفاده از پیکره‌های یکدست از زبان نوشتاری یا گفتاری/محاوره‌ای و یا ادبی در کتاب‌های

۱. واژه‌شناسی و اصطلاح‌شناسی مربوط به پایان‌نامه‌هایی می‌شود که واژه‌های مربوط به حوزه‌ای خاص را بررسی کرده‌اند به طور مثال بررسی واژه‌های مربوط به اعضا بدن را از نظر ساختواژی و گاهی معنایی بررسی کرده‌اند.

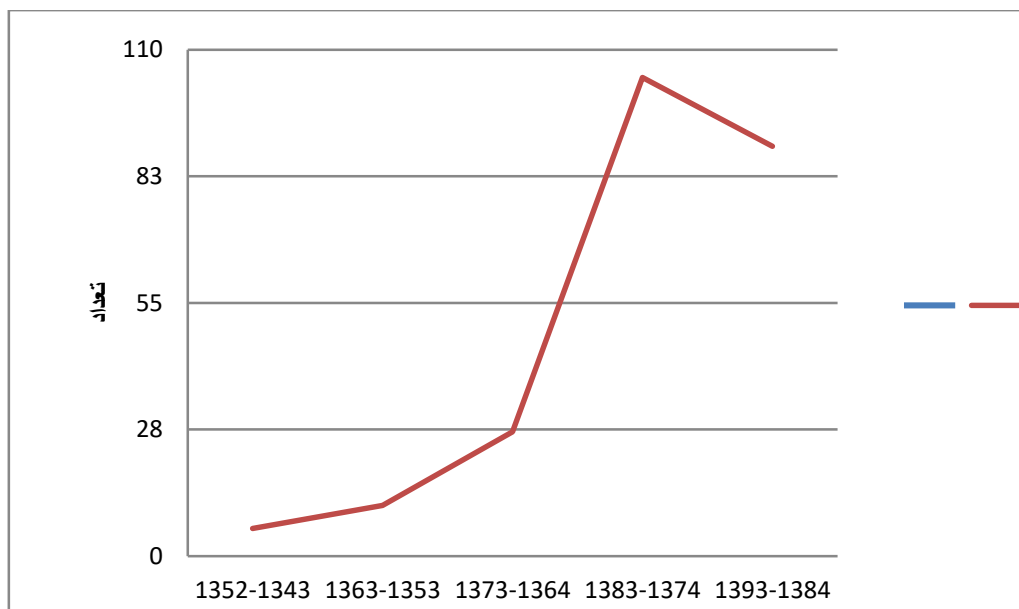
توصیف ساختواژه فارسی به چشم می‌خورد. به علاوه، در کتاب‌های ساختواژه فارسی کمبود مثال‌های اصیل مشهود است. این در حالیست که آموزش و یادگیری عمیق ساختواژه مستلزم ارائه مثال‌های اصیل و متعدد است.

روند رشد مقالات و پایان‌نامه‌های حوزه ساختواژه به ترتیب در نمودارهای ۵ و ۶ ارائه شده است. بر طبق این نمودارها میزان رشد مقاله‌ها سیر صعودی داشته است و پیشینه آثار مربوط به دهه آخر یعنی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۳ است.

نمودار ۵: روند رشد مقاله‌ها

چنانکه مشاهده می‌شود روند رشد پایان‌نامه‌ها در مقایسه با مقالات متفاوت است به این معنی که تعداد پایان‌نامه‌ها مشابه با تعداد مقالات در دهه چهارم یعنی سال ۱۳۸۳-۱۳۷۴ به اوج خود رسیده است اما در مورد پایان‌نامه‌ها در ابتدای دهه پنجم کاهش مشاهده می‌شود.

نمودار ۶. سیر رشد کمی آثار در پایان‌نامه‌ها

در مجموع، به نظر می‌رسد آثار حوزه مطالعاتی ساختواژه از نظر موضوعی رشد متقارن و متوازی نداشته‌اند و شاید به همین دلیل است که با گذشت ۵۱ سال از ایجاد اولین گروه زبان‌شناسی در ایران و علیرغم تمرکز بر موضوع واژه‌گزینی و واژه‌سازی در فعالیت‌های برنامه‌ریزی زبان وجود داشته است، هنوز کتاب جامع و روزآمدی در حوزه ساختواژه فارسی تدوین نشده است. کتاب‌ها عمدتاً در قالبی سنتی نگاشته شده‌اند، داده‌های مورد بررسی پایان‌نامه‌های مرتبط با موضوع ساختواژه فارسی، بیشتر به آثار کلاسیک منظوم و منثور زبان فارسی پرداخته‌اند و مقالات نگاه پراکنده‌ای به نظریه‌های ساختواژی مختلف و اهمیتی ناکافی در ترسیم فرایندهای واژه‌سازی داشته‌اند. این حوزه مانند سایر شاخه‌های علم و از جمله علوم انسانی و زبان‌شناسی برای گام برداشتن در مسیر رشد، نیازمند نیازسنجی و اطلاع‌سنجی است. این پژوهش آغازی برای گام برداشتن در راه برنامه‌ریزی روند رشد دانش‌های تخصصی زبان‌شناسی است. به نظر می‌رسد متون منتشرشده در موضوع ساختواژه فارسی به موضوعات روز دانش بین‌المللی ساختواژه نپرداخته‌اند. برخی از این موضوعات عبارتند از ساختواژه ارزش‌مدار، زیایی، انضمام، انواع ترکیبات و نظریه‌های مختلف مانند صرف پسانحوی که در تولیدات علمی ساختواژه فارسی به آن‌ها پرداخته نشده است. نکته آخر اینکه از جمله برون‌دادهای بررسی کیفی تولیدات ساختواژه فارسی در پژوهش حاضر،

فهرستی از عناوین لازم برای تدوین کتاب جامع ساختواژه زبان فارسی و کتاب‌شناسی کامل این حوزه است که در مقالات آتی به آن‌ها خواهیم پرداخت.

منابع

- *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. (۱۳۸۱). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی.
- افشار، ایرج. (۱۳۴۶). *مجموعه کتاب‌شناسی‌های موضوعی فارسی: کتاب‌شناسی ده ساله کتاب‌های ایران*. تهران: انجمن کتاب.
- امامی، یحیی، و مهرابی، مسعود. (۱۳۸۳). *سی سال تولید جهانی علم ایران*. تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
- آندرس، آنا. (۲۰۰۹). *سنجش پژوهش‌های دانشگاهی: روش انجام یک مطالعه کتاب‌سنجی*. ترجمه مریم خسروی و مهری صدیقی. ۱۳۹۳. تهران: پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران، چاپار.
- جمالی‌مهمویی، حمیدرضا و همکاران. (۱۳۸۹). *روند پژوهش‌های علم‌سنجی و کتاب‌سنجی در ایران*. اطلاع‌شناسی، ۲۹: ۳-۲۶.
- جواندل صومعه‌سرایبی، نرجس. (۱۳۷۳). *چکیده پایان‌نامه‌های زبان‌شناسی (۱۳۷۲-۱۳۴۵)*. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- دیانی، محمدحسین. (۱۳۶۱). *کتاب‌سنجی*، نشر دانش، شماره دوم.
- سلطانی، پوریا، و فروردین، راستین. (۱۳۷۹). *دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*. تهران: فرهنگ معاصر.
- عبدالمجید، امیرحسین، و نوروزی، یعقوب. (۱۳۷۸). *مروری بر کتاب‌سنجی: تعاریف و کاربردها*. کتاب ماه کلیات اطلاعات ارتباطات و دانش‌شناسی. شماره ۵ (۱۲۵): ۲۹-۲۲.
- عصاره، فریده. (۱۳۷۶). *کتاب‌سنجی*. *مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز*، ۴(۲): ۶۳-۷۴.
- علیان، مریم، و یاری، شیوا. (۱۳۹۱). *مروری بر متون علم‌سنجی در ایران*. اطلاع‌رسانی و کتابداری: *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۵۷ (۱۵): ۲۱۶-۱۸۵.
- علیدوستی، سیروس، و همکاران. (۱۳۸۶). *تحلیل اطلاعات پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها*. *فصلنامه کتاب*، شماره ۳ (۷۱): ۴۹-۷۰.
- فدائی، غلامرضا. (۱۳۹۰). *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی (پیام کتابخانه سابق)*. ۱۹۵-۱۹۲: ۱۷.
- گلبن، محمد. (۱۳۵۶). *کتاب‌شناسی زبان و خط*. تهران: چاپخانه فاروس ایران.

- مهیار، محمد. (۱۳۸۱). *کتاب‌شناسی دستور زبان فارسی*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- ناصح، محمدمین. (۱۳۸۶). *فهرست پایان‌نامه‌های دانشگاهی در عرصه زبان و ادب فارسی و مسائلی زبان‌شناسی ۱۳۳۳ تا ۱۳۸۴*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- نوابی، مهیار. (۱۳۴۷). *کتاب‌شناسی ایران (ده جلد)*. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

References

- Ahadi, S. (2002). *New Persian language and linguistics: A selected bibliography up to 2001*. Harrassowitz Verlag.
- Campbell, F. (1896). *Theory of the national and international bibliography*. Library Bureau.
- Haiehi, Z. (1994). A bibliometric study on medicine Chinese traditional in Medline database. *Scientometrics*, 31(3), 241-250.
- Hulme, E. W. (1923). *Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilization*. Grafton.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25, 343-349.
- Potter, W. G. (1988). Making many books this is no end: Bibliometrics and libraries (Libraries & Computing Centres issues of Mutual Concern, issue No.9). *Journal of Academic Librarianship*, 14(4), 1-11.